

Dürrə Həşimova
Azərbaycan Dillər Universiteti

ALİ MƏKTƏBLƏRDƏ MULTİKULTURAL TƏHSİLİN TƏŞKİLİNƏ VERİLƏN TƏLƏBLƏR

Açar sözlər: *material seçimi, birgə öyrənmə, müəllimin rolu, öyrətmə strategiyaları, multikultural dəyərlər*

Key words: *material selection, collaborative learning, teacher's role, learning strategies, multicultural values*

Ключевые слова: *выделение материала, совместное обучение, роль учителя, стратегии обучения, поликультурные ценности*

Multikulturalizm fərqli mədəniyyətlərə məxsus adamların cəmiyyətdə birlikdə yaşamasını müəyyən edən ifadədir. Bu termin özlüyündə müxtəlif məzmunları birləşdirir. Həm siyasi, həm etnik və həm də mədəni fərqliliklərin müşahidə olunduğu sosial mühitdə insanların səmimi münasibət qurması və deyilənlərin anlaşılıqlı olması multikulturalizmin əsas hədəflərindəndir.

Mədəni müxtəliflik özündə müxtəlif etnik-siyasi ünsürləri əks etdirir. Multikulturalizm isə mədəni fərqliliklərin müşahidə olunduğu sosial mühitdə müəyyən olunan problemlərin həlli istiqamətində müəyyən işlərin görülməsini təmin edir.

Xarici dillərin tədrisi zamanı tələbələrin hədəf dilin mədəniyyəti ilə yerli mədəni xüsusiyyətlər arasında oxşarlıqları və fərqlilikləri müşahidə etməsi onların dilöyrənmə prosesinə bu və ya digər şəkildə təsir edir. Burada başlıca fəaliyyət mədəni dəyişiklikləri nəzərə almaqla tələbələrə onların qəbul edə biləcəkləri materialları təqdim etməkdir. Bu materiallar dilöyrənlərə yaşadığı cəmiyyətin qoyduğu multikultural tələblərə uyğun olmazsa, bu zaman təlim prosesinin keyfiyyətindən söhbət gedə bilməz. Bu isə tələbələrin dil bilikləri üzrə uğurlu təlim nailiyyətləri əldə etməsinə mane olur.

Professor D.İsmayılova xarici dillərin tədrisi ilə mədəniyyətin inteqrasiyasının vacibliyini araşdırır və qeyd edir ki, burada mədəniyyətin tədrisinin müxtəlif məqsədləri vardır. O, bu məqsədlərin aşağıdakılardan ibarət olduğunu qeyd edir:

- bütün tələbələrə hər ölkənin insanların özünəməxsus dəyərləri və davranış nümunələri olduğunu qəbul etdirmək;
- tələbələrin hər birinin yaş, cins, sosial mühit və ya məskunlaşdığı yerdən asılı olaraq müxtəlif danışıq tərzləri və davranış normalarını olduğunu anlamasını təmin etmək;
- hədəf mədəniyyətlərdə ümumi situasiyalarda qarışıq davranış normaları olduğundan xəbərdar olmaq;
- hədəf mədəniyyətdə sözlərin konnotasiyası və birləşmələrin əlaqələndirilməsi məsələsini anlamaq;
- dəlilləri dəstəkləmək üçün fərqli mədəniyyətlərdə dəyərləndirmək və ümumiləşdirmək bacarıqlarını formalaşdırmaq;

- hədəf mədəniyyətdə məskunlaşmaq və məlumatları təşkil etməyə aid mühüm bacarıqları inkişaf etdirmək;
- hədəf mədəniyyətə intellektual maraq yaratmaq və həmin xalqın insanlarına qarşı empatiya oyatmaq [5, s.124].

Yuxarıda sadaladıqlarımızdan da aydın olduğu kimi mədəniyyətin dilə təsiri böyükdür. Tələbələrə tolerant mövqeyin formalaşdırılması bu mədəniyyətlə dilin inteqrasiyasında mühüm rola malikdir. Onların istənilən ölkədə yaşayan insanlarla mədəni çərçivədə ünsiyyət qurması və əlavə faktorları nəzərə almadan fikirlərini sərbəst şəkildə çatdırması üçün mədəniyyət nümunələrinin dərsdə dərk edilməsi lazımdır. Burada xüsusilə xarici dillərin və ən əsası ingilis dilinin təsiri yüksək səviyyədədir. Belə ki, ingilis dili bir neçə ölkədə birinci və ya ikinci dil kimi tədris olunur. Bu səbəbdən də, o ölkələrin hər birinin mədəniyyət nümunələrini təhlil etmək və bu sahədə bilikləri təkmilləşdirmək dillərin tədrisi üçün vacib element hesab edilir.

Multikultural dəyərlərin formalaşdırılmasında mühüm elementlərdən biri isə birgə öyrənmə prosesinin təşkil edilməsidir. D.Stroining birgə öyrənmə prosesinin icmalını belə müəyyənləşdirir:

- qeyri-formal salamlama və özünü təqdim etmə;
- müəllim tərəfindən məqsəd və vəzifələrin açıqlanması;
- müzakirə prosesinin təşkili:
 - a) dairə şəklində oturaraq hər kəs bir-birilə göz kontaktı qurur,
 - b) tələbələr birinci dildə məlumatı paylaşır,
 - c) təlimatçı tələbələrin arxasında dayanaraq həmin sözlərin yaxın mənasını öyrənilən dildə onlara çatdırır,
 - d) digər tələbə cavabı təkrarlayır,
 - e) hər bir tələbəyə imkan yaradılır ki, fikri təkrarlasın,
 - f) səslər qeydiyyatı alınır və hər bir səs müəyyən intervallarla bir neçə dəfə təkrar dinlənir,
 - g) hər tələbə yoldaşlarının yaddaşlarını təzələmək üçün bu fikirləri təkrarlayırlar.

▪ ümumi səmimiyyətə əsaslanaraq tələbələrin əvvəlki fəaliyyət barədə emosiyalarının müəyyənləşdirilməsi;

▪ qeyd edilən səsyazmalarda vacib olan fikirləri- qrammatika, leksika və ya dil qaydaları ilə bağlı qeydlərin lövhədə qeyd edilməsi və yenidən tələbələrə çatdırılması;

▪ tələbələrin yuxarıda göstərilən istənilən nümunələrlə bağlı suallar soruşmağa həvəsləndirilməsi;

▪ lövhədə qeyd edilənlərin dəftərdə qeyd edilməsi [6, s.97].

Birgə öyrənmə mühitinin qurulması təlim prosesinin səmərəli təşkil edilməsində mühüm elementlərdən hesab edilir. Burada əsas hədəf təkə dilin qrammatik, leksik və fonetik minimuma malik olması deyil, eyni zamanda onun psixoloji xüsusiyyətlərinin də dərk edilməsi, tələbələrin və digərlərinin fikirlərinə hörmətlə yanaşılmasının aşılmasıdır.

Məlumdur ki, xarici dillərin tədrisi zamanı problemlərin olmasının qarşısını almaq qeyri mümkündür. Burada problemlərin həll edilməsinin vacib əhəmiyyəti-

ni vurğulamaq lazımdır. Bu zaman müəllimin rolunu aşağıdakı qaydalarla izah etmək mümkündür:

- dərhal reaksiya vermək;
- sakitçiliyi qorumaq;
- yaxın münasibətdə olmaq;
- təkliddə söhbət etmək;
- tələbəyə deyil, davranışa fokuslanmaq;
- problemlərin mənfi tərəflərini deyil, müsbət tərəflərini görməyə və deməyə cəhd etmək;
- aydın qaydalar müəyyənləşdirmək;
- sinifi problem həll etmək üçün istifadə etmək;
- yoldaşları və rəhbərliyi cəlb etmək [3, s.175].

Bu zaman tələbələr problemlərin həllində daha məhsuldar olmağa çalışacaq. Çünki, onlar fikirlərinin nə dərəcədə önəmli olduğunu və bu barədə faktların vacibliyini anlayacaqlar.

Xüsusi olaraq qeyd etmək istədiyimiz məsələ bundan ibarətdir ki, tələbələrin öyrənmə prosesi dedikdə bu sahədə təkcə nəzəri biliklərin deyil, həmçinin tərbiyəvi aspektlərin də aşılması lazımdır. Multikultural dəyərlər aşılmadan tələbələrə heç bir dilin effektiv tədrisini həyata keçirmək olmaz. Burada həmin ölkənin gündəlik rejimindən başlayaraq adət-ənənələrini, bayramlarını, vərdis etdikləri davranış qaydalarını, yaşayış tərzini izah etmək, hər zaman münasibətləri tənzimləyə bilməsi üçün fərqli mədəniyyətlərə aid nümunələri təqdim etmək lazımdır. Həmçinin, material seçiminə də diqqət edilməsi vacibdir. Müxtəlif alimlərin tədqiqatlarında mədəniyyətin tədrisi zamanı tələbələrdə multikultural dəyərlərin formalaşdırılmasına xidmət edən materialların seçilməsi məsələləri təhlil edilir. Bu sahədə araşdırma aparən mütəxəssislər ilk olaraq ədəbiyyatın tədrisinin vacibliyini qeyd edir.

Ədəbiyyatın tədrisinin müxtəlif müsbət və mənfi tərəfləri vardır. P.Ur bu sahədə apardığı araşdırmalarda ədəbiyyatın tədrisinin müsbət tərəflərini aşağıdakı kimi şərh edir:

- əyləncəli və motivasiyaedici olur;
- mətnin arxasındakı mənanı nəzərə alaraq tələbələrin mədəniyyət barədə təsəvvürlərini genişləndirir;
- empatiya, tənqidi və yaradıcı düşüncəyə sövq edir;
- müxtəlif situativ təsvirləri və konfliktləri əks etdirir;
- ədəbiyyatın tədrisi müxtəlif yazı növləri, dildən autentik istifadə formaları barədə məlumatlandırır;
- lüğətin zənginləşməsinə təsir edir;
- oxu bacarıqlarını formalaşdırır;
- müzakirə və yazı üçün mükəmməl başlanğıc hesab edilir.

Bunlarla yanaşı ədəbiyyatın tədrisinin mənfi tərəfləri də diqqətdən kənar saxlanmamalıdır:

- bəzi mənbələr tələbələr üçün çətin ola bilər. Bu zaman yaxşı olar ki, müəllimlər onları asanlaşdırıb anlaşılıq şəkildə təqdim etsinlər;
- bir çox ədəbi mətnlər çox uzundur və onların tədrisi uzun müddət vaxt tələb edir;

➤ ədəbiyyatın əlaqəli olduğu mədəniyyət nümunələri tələbələrin dünyagörüşünə uyğun olmaya bilər;

➤ dil öyrətmək üçün seçilən ədəbiyyat tələbələr üçün maraqsız və darıxdırıcı ola bilər;

➤ bəzən tələbələr bu materialların onlar üçün faydalı olmadığını, onların maraqlarına uyğun olmadığını düşünə bilər [8, s.224].

Bu materialların seçimi müəllimdən yüksək peşəkarlıq tələb edir. Belə ki, müəllim əldə edilən məlumatları təhlil edir, düzgün strategiyalar müəyyənləşdirərək təlim prosesini planlaşdırır və dərslərin effektivliyini artıran psixoloji davranış nümunələri seçir. Bu zaman tələbələr dərslərdə daha həvəsli və diqqətli dinləyiciyə çevrilirlər.

Hazırda, texnologiyanın sürətlə inkişaf etdiyi müasir dövrdə tələbələrin müxtəlif mənbələrə onlayn çıxışları vardır. Onlar müxtəlif mədəniyyətlərə aid video, bloklar və s. mədəniyyətlə bağlı məlumatları internet vasitəsilə əldə edə bilərlər. Mütəxəssislər bu materiallarda tələbələrə müxtəlif sorğular təqdim edərək özləri ilə bağlı xüsusi informasiyalar yerləşdirməsini təklif edir. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir:

➤ Ölkə barədə məlumatlar:

a) qoşma adı (nickname);

b) əhaləsinin sayı.

➤ Adət-ənənələr:

a) Rodeo nədir? Onlara məxsus rodeoda olan 3 ədəd adət-ənənəni qeyd edin.

b) serial nədir? Amerikada nümayiş olunan 2 məşhur serialın adını qeyd edin [2, s.418].

Burada mühüm məsələlərdən biri tələbələrə mədəniyyəti başa düşmək üçün imkan yaratmaqdır. İnternet vasitəsilə tələbələrə ünvanlanan sorğularda onlar faktları toplayır, fikirlərdən ayırır və öz müdaxiləsini müəyyənləşdirmək imkanı əldə edirlər. Bu zaman tələbələr hədəf dil mühitinin birbaşa iştirakçısına daxil olaraq məsələləri tam aydınlaşdırırlar.

Ümumiyyətlə, mədəniyyətlə bağlı araşdırmalarda tələbələrin məsələlərə daha geniş diapozonda baxmaq imkanı olur. Onlar özlərini digərlərinin yerinə qoyaraq hərtərəfli təhlil aparır, təkcə öz düşüncələri və hissləri ilə deyil, başqalarının da düşüncə tərzinə yiyələnmiş olurlar. Məsələni müxtəlif nöqtəyi-nəzərdən təhlil etməklə məntiqi mühakimə yürütməyə başlayan tələbələr artıq hər kəsə hüquqi dəyər verərək onların dünyagörüşünə qarşı tolerant münasibət göstərir. Baxmayaraq ki, bəzi qəbul edilmiş mədəni normaların bizim mədəniyyətə inteqrasiyasını qəbul etmirlər, digərlərində bu məsələyə dözümlü davranır və onların fikirlərinə hörmətlə yanaşırlar. Multikultural dəyərlər təkcə bir sahədə deyil, müxtəlif sahələrdə özünü biruzə verərək onların inkişafını təmin etməyə fokuslanır. Nəticədə, tələbələr daha çox uğur qazanırlar.

Burada tələbələrə video materialların verilməsi daha effektiv hesab edilir. Çünki, onlar ətraflı tədqiqat apararaq birbaşa dil mühitinə daxil olurlar. Bunları müxtəlif yanaşmalar vasitəsilə həyata keçirmək olar. Yanaşmalar iştirakçısında əhəmiyyətli olanlardan biri də proyekt, yəni layihə əsaslı yanaşmadır. Layihə əsaslı yanaşmada əsas məqamlardan biri onun açar məqamlarını nəzərə alaraq təlim pro-

sesini planlaşdırmaqdır. Bu təlim yanaşmasının təşkilı zamanı bəzi xüsusiyyətlər nəzərə alınmalıdır:

- ✓ mövzu uşaqların yaş, bilik və bacarıqlarına uyğun seçilməli, onların maraqlarını cəlb etməlidir;
- ✓ materialları dərin və mənalı araşdırmalıdırlar. Onlar müxtəlif müzakirələrə qoşulur, yeni mənbələr müəyyənləşdirir və bir-birləri ilə fikirlərini paylaşır;
- ✓ layihələrin mövzusu real həyatla əlaqəli olur, real kontekstə uyğun müəyyənləşdirilir;
- ✓ tələbələr görəcəkləri işin yekununda özlərini qiymətləndirir və refleksiya edirlər;
- ✓ görülən işin effektivliyini artırmaq üçün tələbələr bir-birinə suallar ünvanlayırlar;
- ✓ layihə iştirakçılarında müzakirədə müəllim və yoldaşları tərəfindən konstruktiv rəy verilir;
- ✓ burada yaranan problemlərin həlli istiqamətində müzakirələr aparılır, tövsiyələr qeyd edilir;
- ✓ layihə işinin yekununda tələbələr müxtəlif qrafiklər vasitəsilə araşdırmanın yekunu barədə məlumat verirlər. Təqdimatların qrafik şəkildə əks etdirilməsi açar məqamlardan hesab edilir;
- ✓ tələbələrin aparılan tədqiqatla bağlı öz fikirlərinin olması və mövzuya dair yeni ideyaların təqdim edilməsi tələb edilir;
- ✓ araşdırma zamanı rəqəmsal texnologiyadan istifadə edilməsinə üstünlük verilir [4, s.69].

Belə fəaliyyətlərin üstünlüyü ondan ibarətdir ki, tələbələr birbaşa mövzuya müdaxilə etmək imkanı əldə edir və fikirlərini aydın şəkildə çatdırı bilirlər. Məhz bu sahədə aparılan tədqiqatlar onu deməyə əsas verir ki, layihə işi birbaşa dilə daxil olmağa imkan verdiyindən onun cəmiyyətinə, sosio-etnik dəyərlərinə də nüfuz etməyə kömək edir.

Layihələrin təşkil edilməsi mədəniyyətlərarası ünsiyyətin də formalaşmasına təsir edir. Bu sahədə geniş tədqiqatlar aparan dilçi M.Bayron özünün mədəniyyətlərarası ünsiyyət modelini yaradaraq orada xarici dil müəllimlərinin fəaliyyətlərini qeyd edir. O, tələbələrdə mədəniyyətlərarası ünsiyyətin formalaşmasında müəllimin rolunu aşağıdakı xüsusiyyətlərə əsasən müəyyənləşdirir:

- ✓ xarici dillərin tədrisi zamanı tələbələrə dilin leksik və qrammatik strukturlarını əzbərlətməkdənsə onlara dil biliklərini müxtəlif situativ şəraitdə tətbiq etmələrinə imkan yaradılır;
- ✓ ingilis dili dərslərində zərurət olmadıqca ana dilinə tərcümə prosesindən çəkinmək lazımdır;
- ✓ xarici dil dərslərində daha çox xalqın mədəniyyəti ilə bağlı xüsusiyyətlərə diqqət edərək materiallar seçilir, onları mədəni fərqləri üzə çıxarmaq və həmin fərqlərə qarşı səbirli olmaq məqsədilə interaktiv metodlarla tədris etmək lazımdır ki, tələbələrin bu barədəki bilikləri nəticəyönlülük prinsipinin tələblərinə uyğun olaraq daha da dərinləşdirilsin [1].

Məlumdur ki, müəllimlərin yanaşması tələbələrin də öyrənmə prosesinə təsir edir. Tələbələrdə mədəniyyətlərarası ünsiyyətin tədrisinin əsas komponentlərin biri də hədəf dil ilə onun xalqının mədəniyyətinin inteqrasiyasının nəzəri təhlilini apar-

maq və bu istiqamətdə müəyyən fəaliyyətlər tətbiq etməklə onların düşüncə tərzini sosial mühitə adaptasiya etməklə formalaşdırmağa çalışmaqdır. Burada təlimin planlaşdırılması zamanı tələbələrin dil mühitinə daxil olmasına imkan yaradan materialların seçilməsinə üstünlük verilməsi arzuolunan məsələlərdən hesab edilir.

Multikultural dəyərlərin formalaşdırılması mədəniyyətin təsiri ilə baş verir. Dünya standartları əsasında müəyyən edilən xarici dillərin tədrisinə dair tələblər təkcə dil biliklərinin təkmilləşdirilməsini özlüyündə yetərli hesab etmir. Burada tələbələrin nailiyyətlərini müəyyənləşdirmək üçün qəbul edilən meyarlar məqsəddə uyğun hesab edilmir. Bu standartlar xarici dillərin tədrisi zamanı aşağıdakı məsələləri özündə ehtiva edir:

- tələbələrdə kommunikativ bacarıqların formalaşdırılması;
- mədəniyyətlə bağlı biliklərin tədris proqramına əlavə edilməsi;
- qarşılıqlı ünsiyyət və bir-birləri ilə əlaqənin yaradılması;
- dillərarası və mədəniyyətlərarası müqayisələrin aparılması və tələbələrin fəal iştirakının təmin edilməsi;

• cəmiyyət daxilində münasibətlərin təhlil edilməsi – insanların bir-birilərinin düşüncə tərzinə təsiri [7].

Bundan əlavə qeyd edilir ki, multikultural dəyərlərin ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri dili öyrənilən ölkənin sosial mühitini təhlil etməklə bu barədə fikirlərə sahib olmaq və burada yerli mədəniyyətlərlə əlaqəli ümumi və xüsusi dəyərləri araşdırmağa çalışmaq lazımdır. Bu baxımdan, hal-hazırda xarici dillərin mədəniyyətinin öyrənilməsi 3 əsas komponentdən ibarətdir:

- öyrənilən dilin mədəniyyəti ilə bağlı biliklərə sahib olmaq;
- bu və ya digər ölkənin mədəniyyəti ilə bağlı bilikləri ana dilində düzgün qavramaq imkanına malik olmaq;
- yerli və hədəf dil daşıyıcısı olan xalqın mədəniyyətlərinin müqayisəli təhlilini aparmaq [9].

Mədəniyyətlərin tədrisi multikultural dəyərlərin formalaşması baxımından vacib amil hesab edilir. Unutmaq olmaz ki, fərqli mədəniyyətlərə məxsus insanların ünsiyyət prosesinin uğurlu alınması və qarşılıqlı anlama prosesinin olması üçün tələbələrdə multikultural dəyərlərin formalaşdırılması mühüm hesab olunur.

Ədəbiyyat:

1. Byram M., Sarries V.E. Investigating Cultural Studies in Foreign Language Teaching. Clevedon: Multilingual Matters, 1989
2. Celce-Murcia M., and etc. Teaching English as a Second or Foreign Language. – USA: National Geographic of Learning, 2014, – 706 p.
3. Harmer J. The Practice of English Language Teaching. – England: Pearson Education Limited, 2015, – 446 p.
4. Həsənov İ. Metodika. – Bakı: Təhsil, 2022, – 203 s.
5. İsmailova A.D. Teaching English as a Foreign Language. – Bakı: Mutarjim, 2011, – 319 p.
6. Richards J., Rodgers S.T. Approaches and Methods in Language Teaching. – Cambridge: Cambridge University Press, 2013, – 273 p.
7. Standards of Foreign Language Learning. New York, 2006

8. Ur P. A Course in English Language Teaching. – Cambridge: Cambridge University Press, 2012, – 325 p.
9. Сафонова В.В., Изучение языков международного общения в контексте диалога культур и цивилизаций. – Воронеж: Истоки, 1996

Summary

REQUIREMENTS FOR THE ORGANIZATION OF MULTICULTURAL EDUCATION IN HIGHER SCHOOLS

To get the maximum benefit from their language learning process, students need to be involved in multicultural education. This article is designed to integrate the nature of language and its culture. The article not only deals with the problem of improving language skills, but also it focuses on the communicative strategies for helping students to have an experiences in the cultures of its usage. The ways of improving students tolerance of other nationalities culture in the English language learning process are reflected in the article, as well.

Резюме

ТРЕБОВАНИЯ К ОРГАНИЗАЦИИ МУЛЬТИКУЛЬТУРНЫЙ ОБРАЗОВАНИЯ В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ

Чтобы получить максимальную пользу от процесса изучения языка, учащиеся должны быть вовлечены в поликультурное образование. Эта статья предназначена для интеграции природы языка и его культуры. В статье рассматривается не только проблема совершенствования языковых навыков, но и коммуникативные стратегии, помогающие учащимся получить опыт в культурах его использования. В статье также отражены пути повышения толерантности студентов к культуре других национальностей в процессе обучения английскому языку.

Rəyçi: dos. Vidadi Bəşirov